

УДК 81'246.2(477)

Павло Левчук

ВИБІР МОВИ КОМУНІКАЦІЇ В СИТУАЦІЇ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО БІЛІНГВІЗМУ

У статті подано соціолінгвістичні дослідження багатомовності в Україні, зокрема українсько-російського білінгвізму. Виявлено зміни у використанні української та російської мов, які відрізняються від задекларованої респондентами першої мови.

Ключові слова: білінгвізм, українська мова, російська мова, мовна поведінка.

Питанню мовної політики останнім часом приділяють все більше уваги [Masenko 2016, Levchuk 2016, Demska, Malcev 2016]. Однак пропозиції учасників дискусій і політиків найчастіше не мають наукового підґрунтя, адже опираються в основному на проблеми захисту рідної мови. Щиро кажучи, варто зазначити, що сучасна Україна найчастіше двомовна, рідше багатомовна, ніж монолінгвальна. Рівень знання кожної з мов та процес їх засвоєння неоднаковий, [Chłopek 2011], отже мовні гібриди та суржик виглядають у різних регіонах по-різному. Тому постає логічне питання – як зробити панівною українську мову? Але це питання породжує наступні – у яких сферах, у контакті з якими людьми українська на першому, а де на другому місці? Відповіді на це спробуємо знайти.

Про сучасні мовні вподобання українців можна дізнатися з соціологічних досліджень, які проводив Центр Разумкова у 2016 та 2017 роках [Razumkov Centre 2016, Razumkov Centre 2017]. Серед іншого найважливішими для нас є питання першої мови 69% і 68% та використання української у родині 55% і 56%. Дані є подібними, але у цьогорічних дослідженнях автори враховують варіант «дві мови», що є природним, зважаючи на те, що найчастіше виховують змалечку двомовну дитину за схемою – з мамою одна мова, з батьком – інша. Таким чином, дитина одночасно опановує дві мови, а в ситуації, коли мовою країни, де живе родина, є інша мова, то навіть може бути тримовною від самого народження, однак мовні компетенції у кожній з мов можуть відрізнятися.

Щоб розібратися в цьому питанні, важливо побачити різницю у частоті використання обох мов та взяти до уваги ті позиції, де українська не є панівною. Проведені соціолінгвістичні дослідження багатомовності в Україні є одним з методів розвідки мовної ситуації, хоча і потребують залучення більшої кількості респондентів.

Нас найбільше цікавили особи, котрі володіють польською мовою, тобто фактично певною мірою є тримовними, хоча і не завжди мають польське походження. Дослідження проводили у лютому 2015 – квітні 2016, в них взяли участь 975 респондентів, які проживають в Україні і є представниками всіх регіонів, однак їхня кількість нерівномірна. Переважну більшість складали мешканці Києва, що є вихідцями з багатьох областей. Якщо порівняти відповіді респондентів, то вірогідність похибки є, але вона невелика. У нашому дослідженні українську першою вважають 65,4% респондентів. Натомість удома українську використовують 58%. Як бачимо, максимальна різниця – в межах 3,5%.

У людей, котрі не знають мовної ситуації в Україні, може виникнути справедливе питання: звідки молоде покоління українців, що народилися або ходили до школи вже у незалежній Україні, володіють мовою національної меншини? На питання *де Ви вивчали/засвоїли мову* респонденти відповіли так:

	українська	російська
Від батьків та дідусів	68,7%	61,2%
У школі	75,7%	49%
В університеті	29,8%	9,9%
На роботі	5,2%	4,2%
Інше	1,5%	15,4%

З представлених результатів можна зробити висновок, що велика кількість сучасних носіїв української мови у дитинстві активно або пасивно користувалися російською. Це могли бути казки, мультфільми, розвивальні ігри, що спричинило натуральне засвоєння обох мов. Майже половина респондентів вивчали російську в школі як обов'язковий або факультативний предмет. До методів вивчення російської варто зарахувати і можливість складати вивчену на пам'ять поезію класиків російської літератури в оригіналі, як це міг робити й автор цих слів. Дві наступні категорії показують, що російську в університетах уже майже не викладають, коли українську у ВНЗ вчила ще майже третина, скоріше за все під час курсу *Українська мова за професійним спрямуванням*, або респонденти є студентами філології. Місце роботи рідко стає місцем вивчення мови, тут частіше можна натрапити на пропозицію вдосконалити свої знання іноземної мови. Однак досить цікавою є остання відповідь «інше», де українська майже не присутня, зате російська має набагато більше респондентів. Свою відповідь частина опитаних осіб прокоментувала у наступний спосіб: *за допомогою телебачення* 4% всіх респондентів; *Я її не вивчала. На жаль, вона часто звучить у теле- та радіопередачах!!!*; *не вчила, просто знаю* 1,3% всіх респондентів; *багато людей з мого оточення розмовляють російською*.

З наведених прикладів видно, що російську мову засвоїли без навчання понад половина респондентів, тобто вони не вивчали мову традиційними способами, а відповідь *не вчила, просто знаю* найкраще ілюструє цю ситуацію.

Із досліджень Центру Разумкова нам відома тільки мовна ситуація в домах респондентів. У своїх дослідженнях ми вирішили запитати, у яких сферах (приватній, публічній, освітній, професійній) анкетовані використовують кожен з мов і отримали наступні результати:

	українська	російська
Удома	58%	30,4%
У школі/в університеті	78,9%	31,4%
На роботі	41,2%	23,6%
На вулиці	70,2%	52,6%
У держустановах	63,9%	18,4%
Інше	2,2%	23,3%

Аналізуючи результати досліджень, сміливо можна сказати, що українська домінує у всіх вищезгаданих сферах. Позиція російської мови є слабшою, однак досі міцною, особливо коли йдеться про публічну сферу, де понад половина опитаних надалі вживає російську, третина анкетованих розмовляє російською удома та в школі чи університеті. Така ситуація вказує на досить сильну присутність російської мови в українському суспільстві. Це твердження пояснює і використання російської на роботі та у державних установах. Кожен четвертий вказує на інші випадки, серед яких частина респондентів називає такі: *коли по-іншому не можу дібрати слова; якщо іншою мовою мене не розуміють; це залежить від ситуації; коли людина не розуміє українську*. Вищезгадані коментарі мають нейтральне ставлення до російської, тобто вважають, що використання даної мови не має жодних негативних наслідків. Окремі особи вважають, що абсолютно не використовують російської мови (2,1%) або, як влучно написав один із респондентів, - *стараюсь не використовувати*. Однак є і такі, для котрих використання російської є чимось натуральним: *везде, живу ж не на западе, а в центре* або *коли співрозмовник розмовляє цією мовою*. Останній коментар і є найбільшою проблемою українського суспільства, адже питаючи про мотивацію у виборі мови 37,8% анкетованих вибирають саме нав'язану співрозмовником мову. Якщо такою мовою є російська, то комунікація відбуватиметься саме російською. Лариса Масенко звертає увагу на проблему мовної стійкості та мовної стабільності, які у цьому випадку притаманні саме російській мові [Masenko 2004].

Із досліджень Центру Разумкова ми маємо інформацію про кількість респондентів, що використовують мови вдома, без конкретизації з ким відбувається комунікація. Тому в наших дослідженнях з'явилися питання щодо

мови/мов комунікації з батьками, дідусями й бабусями та братами і сестрами. Питання щодо мови/мов комунікації з чоловіком/дружиною не було, адже більшість респондентів ще неодружені. Зі своїми батьками анкетовані розмовляють українською – 47,6%, російською – 29,6%, українською та російською – 15,1%¹. Якщо порівняти ці відповіді з першою мовою опитаних, то можна зробити логічний висновок, що молоде покоління має тенденцію до зміни мови з російської й української до винятково української, однак це питання ще потребує детального вивчення.

У розмовах з дідусями і бабусями анкетовані обирають українську – 50,2%, російську – 25,6%, українську та російську – 15,3%. Порівняно з попереднім питанням відповіді кардинально не відрізняються, однак українська мова має кращі показники.

Комунікація з братами та сестрами відбувається українською – 48,3%, російською – 29%, українською та російською – 14,7%. Представлені відповіді є подібними, однак можна зробити висновок, що респонденти з першою мовою українською мають тенденцію до використання кількох мов у комунікації з рідними, коли російськомовні обирають винятково свою першу мову.

Одним із кроків, якими нинішня влада пробує сприяти всебічному розвитку української мови, є квоти на телебаченні і радіо, що повинні захистити та сприяти популяризації україномовного продукту. Ми запитали респондентів про їхні мовні вподобання стосовно телебачення і радіо та отримали наступні відповіді:

	радіо	телебачення	фільми
українська	40.5 %	39.7 %	30.6 %
російська	10.7 %	10.1 %	13.2 %
українська і російська	35,5%	39,4%	44,1%

Досить непередбачуваною є ситуація російської мови. Використовувати винятково російську хоче лише від 10% до 13%. Кожен третій обирає дві мови. Тільки українську використовує від 30% до 40%. Така ситуація може бути зумовлена великою кількістю російськомовного продукту. Анкетовані дивляться програми і слухають музику українською та російському тому, що саме українського продукту мало. Дехто має претензії і до якості. Якщо подивитися на телепрограми на каналах, то дуже часто навіть продукт, зроблений в Україні, є російськомовним, часами двомовним, що просто змушує глядачів/слухачів обирати дві мови.

¹ Інші відповіді: українською та польською, російською та польською, трьома мовами не будуть представлені, оскільки вони не мають значення для даних досліджень.

Заборона російських соціальних мереж та сайтів в Україні спричинила багато дискусій, однак також є одним із позитивних чинників у захисті української мови. Ми запитали респондентів про мову/и користування інтернетом, написання смс-повідомлення та електронних листів. Анкетовані відповіли наступним чином:

	смс	e-mail	інтернет
українська	37.6 %	36.3 %	38.4 %
російська	19.3 %	19.2 %	12.4 %
українська і російська	35,1%	36,5%	38,3%

Оскільки повідомлення зазвичай комусь адресовані, то і мова повинна бути прийнятною для отримувача. Російська мова, порівняно з телебаченням і радіо має майже вдвічі кращі показники, оскільки тут впливає особа співрозмовника. Також варто звернути увагу на те, що кількість осіб, які використовують дві мови, досить висока - це кожний третій опитаний.

Порівнюючи відповіді з питанням про першу мову, можна зробити дуже позитивний для України висновок: особи, котрі вважають своєю першою мовою російську, у повсякденному житті користуються двома. Лише трохи більше 10% у всіх вищезгаданих ситуаціях послуговуються винятково російською мовою. Приблизно половина україномовних респондентів також використовують російську мову, але тільки разом з українською.

У питанні дослідження сучасного українсько-російського білінгвізму ще потрібно дуже багато зробити, однак навіть поверхневі дослідження показують, що потрібно розвивати і промувати вивчення та використання української мови всюди, адже українське суспільство має тенденції до використання двох мов.

Держава повинна забезпечити всебічний розвиток державної мови, починаючи від тестування знання мови державних службовців, суддів, прокурорів, поліції і так далі. Окремі пропозиції міністерство вже представило, однак ці рішення треба ухвалювати кардинально, а тестування рівня знання мови слід провести без винятку для всіх державних службовців, починаючи від президента. Розв'язати цю проблему міг би сертифікат з української мови як іноземної, однак ані міністерство, ані академічна спільнота не зацікавленні у розвитку цього питання з різних причин. Частина далі на підготовчих курсах викладає російську, а частина просто не хоче починати дискусію з МОН. Саме міністерство більше цікавить реформа школи, ніж статус української мови як символу української нації. У результаті страждає українська мова на вітчизняній та світовій арені.

Окремим і досі невирішеним питанням залишається питання російськомовних українців. Одна з емігранток до Польщі написала дуже

влучний коментар *język rożyjski nie jest moim własnym wyborem, jednak moim pierwszym, i bardzo trudno przestać go używać, bo jestem przyzwyczajona. Ale bardzo chciałabym.*/ *російська не є моїм власним вибором, однак є моєю першою мовою і дуже важко перестати нею користуватися, бо я до цього звикла. Але я дуже хотіла би* [переклад П.Л.]. Українські мовознавці повинні допомогти цим людям в опануванні державної мови. Для цього потрібна чітка програма, якісні підручники і дуже добре підготовленні фахівці. Прикладом для України може бути польський досвід [Miodunka 2012] Україна зіткнулася з проблемою мовної незалежності, до якої українське мовознавство абсолютно не готове. Легше займатися тим, на чому знаєшся, ніж тим, що потрібно твоїй державі.

У підсумку варто сказати, що розвиток і функціонування українсько-російського білінгвізму залежить лише від державної політики та наполегливої праці українських мовознавців у напрямку методики викладання та тестування української як другої та іноземної. Воля українського народу на це є. Залишилося її правильно використати.

References

Chłopek, Z. *Nabywanie języków trzecich i kolejnych oraz wielojęzyczność (Third and Additional Language Appropriation and Multilingualism)*. Wrocław, 2011.

Consolidation of the Ukrainian Society: challenges, opportunities, pathways. Informational and Analytical Materials by the Razumkov Centre. December 2016. Web. 1 Sep/ 2017.

Demska, Orysa and Eduard Malcev. “Movna polityka: pro identychnist' i uspishnist' v hlobal'nomu sviti (Language policy: About the Identity and Success in the global world) ”. *Мова: класичне – модерне – постмодерне (Language: Classic – Modern – Postmodern)*. 2 (2016): 16–26.

Levchuk, Pavlo. “Movna polityka v krayinakh Yevropeys'koho Soyuzu ta Ukrayina. Analiz ta pryklady dobrykh praktyk (Language policy in countries of the European Union and in Ukraine. Analysis and examples of good practices)”. *Мова: класичне – модерне – постмодерне (Language: Classic – Modern – Postmodern)*. 2 (2016): 91–102.

Masenko, Larysa. *Mova i suspil'stvo: Postkolonial'nyy vymir (Language and Society: The Postcolonial Dimension)*. Kyiv: “Kyievo-Mohylyans'ka akademiya”, 2004.

Masenko, Larysa. “Ukrayins'ka mova jak faktor natsional'noyi bezpeky (Ukrainian Language as a Factor of National Security)”. *Мова: класичне – модерне – постмодерне (Language: Classic – Modern – Postmodern)*. 2 (2016): 5–15.

Miodunka, W.T. “Programy nauczania języka polskiego jako obcego w rzeczywistości europejskiej (Curricula for teaching Polish as a foreign language in the European reality)”. *Lingvaria* 2012, 1(13): 223–244.

The main principles and ways of formation of common identity of Ukrainian citizens. Informational and Analytical Materials to the Round Table on April 12, 2017 Web. 1 Sep. 2017.

Abstract

Pavlo Levchuk

CHOICE OF THE LANGUAGE OF COMMUNICATION IN THE SITUATION CONCERNING UKRAINIAN-RUSSIAN BILINGUALISM

Background. The issue of protecting the state language remains unresolved after the declaration of independence of Ukraine. Actually, Ukrainian society remains bilingual as in the times of the USSR, where the Russian language was able to replace the state language without any legal and practical difficulties. The language consciousness has appeared only after the Revolution of Dignity and with the beginning of Russian aggression in Ukraine. However, the issue of Ukrainian-Russian bilingualism is more often a subject of debate than an in-depth sociolinguistic research.

Purpose. The aims of this article are to show the motivation of choosing the language in a particular communication situation and to identify causes of language acquisition of non-state language, which has an important position in the state.

Methods. Fragments of own sociolinguistic studies on multilingualism in Ukraine, where the author is interested only in answers related to the Russian and Ukrainian languages, their places of languages learning/ acquisition, places of use of these languages, as well as linguistic behavior during verbal and non-verbal communication with the surrounding environment.

Results. Almost every third respondent chose two languages to be used on the radio and television, as well as non-verbal forms of communication. This tendency is observed in Ukrainian and Russian-language questionnaires, which suggests that the language selection can be corrected through the state policy.

Discussion. Ukraine should establish a state policy of the Ukrainian language dominance in all spheres to provide its comprehensive development. Particular attention should be focused to those citizens who want to learn the Ukrainian language. In order to achieve this, special programs should be created and appropriate textbooks should be published.

Keywords. Bilingualism, Ukrainian language, Russian language, linguistic behavior.